

Wymogi opinii biegłego w postępowaniu sądowym

SSO Paweł Szewczyk
Wizytator ds. cywilnych
Sądu Okręgowego w Krakowie

Istota sądowego wymiaru sprawiedliwości polega na zastosowaniu konsekwencji prawnych (sankcji) wynikających z zaistnienia różnego rodzaju zdarzeń faktycznych, z którymi prawo wiąże określone skutki (przykładowo: zapłata określonej kwoty z tytułu wad wybudowanego obiektu). W związku z tym, zasadniczym przedmiotem postępowania sądowego jest ustalenie faktów, czyli zrekonstruowanie tego fragmentu rzeczywistości, który został oddany pod rozstrzygnięcie. Jeżeli fakty te zostały wskazane przez strony (czy uczestników postępowania) zgodnie, a zgoda ta nie budzi uzasadnionych wątpliwości, to wówczas zadanie sądu ogranicza się do zastosowania określonych przepisów prawa (subsumpcji). Sytuacja taka jest jednak bardzo rzadka. W absolutnej większości przypadków pomiędzy stronami istnieje spór co do prawdziwego obrazu rzeczywistości, odnoszącego się do istoty danej sprawy. Spór ten polega na różnych twierdzeniach co do tych faktów. W takiej sytuacji zadaniem sądu – niekiedy bardzo trudnym – jest ustalenie w oparciu o dowody, prawdziwości stwierdzonych faktów. Innymi słowy, sąd ma ustalić, które z twierdzeń o faktach są prawdziwe, a które nie. Podkreślić należy, że co do zasady sąd porusza się w granicach twierdzeń o rzeczywistości przytoczonych przez strony i nie może poza te twierdzenia wykraczać.

W przypadku sporu ustalenie sądu opiera się na przeprowadzonych dowodach. Dowodami, przykładowo są: różnego rodzaju dokumenty (prywatne, urzędowe), zeznania świadków, oględziny przedmiotu sporu, zapisy obrazu, dźwięku. Szczególne znaczenie przypada dowodowi z opinii biegłych.

Dowód, mówiąc ogólnie i obrazowo, jest środkiem, który ma przekonać sąd o prawdziwości twierdzeń stron postępowania. To stwierdzenie jest szczególnie istotne z punktu widzenia niniejszego opracowania, ponieważ przyjęcie przez sąd opinii biegłego za podstawę ustaleń faktycznych oznacza, że biegły przekonał sąd do swoich twierdzeń i wniosków, o czym jeszcze poniżej.

Sąd obowiązany jest odwołać się do opinii biegłego tam, gdzie sędzia w ramach swych kompetencji urzędowych nie posiada pewnych wiadomości specjalnych potrzebnych do zakończenia sprawy, a zatem nie jest w stanie należycie spełnić swoich funkcji jurysdykcyjnych¹. Dowód z opinii biegłego ma więc uzupełnić zasób wiadomości koniecznych w danym przypadku dla rozstrzygnięcia sprawy². Chodzi tu o wiadomości, które wykraczają poza wiedzę przeciętnie wykształconej i rozsądnej osoby. Nawet gdyby sędzia miał wiedzę z danej dziedziny, to i tak przy rozstrzygnięciu sprawy musi odwołać się do opinii biegłego.

W literaturze trafnie zauważono, że opinia biegłego sama w sobie nie może być „źródłem materiału faktycznego sprawy ani tym bardziej stanowić podstawy ustalenia

¹ M. Waligórski, *Proces cywilny - funkcja i struktura*, Warszawa 1947, s. 229

² W. Siedlecki, *Zarys postępowania cywilnego*, Warszawa 1968, s. 272

okoliczności będących przedmiotem oceny biegłego³. W przeciwieństwie do innych dowodów, a zwłaszcza dowodu z zeznań świadków lub stron, dowód z opinii biegłego nie stanowi prostej reprodukcji faktów czy też wrażeń odebranych w przeszłości o tych faktach, lecz stanowi refleksyjną interpretację znanych już faktów⁴.

Szczególnie trafnie rolę tego dowodu określił M. Waligórski⁵ wskazując, że biegły może być potrzebny do:

- spostrzeżenia pewnych okoliczności, gdy chodzi o spostrzeżenia techniczne, których można dokonać tylko przy posiadaniu pewnych wiadomości fachowych (np. spostrzeżenia inżyniera co do poprawności wznoszonej budowli); w tych przypadkach biegły zastępuje sędziego w percepcji pewnych zdarzeń⁶;
- współpracy z sędzią w ocenie zdarzeń w przypadku, gdy sędzia sam tej oceny nie może przeprowadzić z braku potrzebnych wiadomości fachowych (jest to najczęstsza i typowa rola biegłego).

Pozycję biegłego bardzo dobrze obrazuje stwierdzenie, że jest „pomocnikiem sędziego”⁷, przekazującym własne stanowisko w kwestii, którą sąd rozstrzyga, zachowując niezawisłość co do merytorycznej treści opinii⁸. Biegły, w przeciwieństwie do świadków, jest aktywnym uczestnikiem postępowania: przed wytworzeniem dowodu w postaci opinii, zazwyczaj zapoznaje się z aktami sprawy, może też uczestniczyć przy przeprowadzaniu innych dowodów⁹.

W literaturze wskazuje się, że „rola biegłego odpowiada po części roli sędziego”¹⁰, co wiąże się z intelektualnym oddziaływaniem na wynik sprawy w zakresie wiedzy specjalistycznej. Jednak należy tu z całym naciskiem podkreślić, że biegły nie jest zrównany z sędzią i nie rozstrzyga sprawy, chociaż słusznie podkreśla się, że opinia biegłego ma rozstrzygające znaczenie dla sprawy¹¹. Niekiedy potocznie wskazuje się, że „biegły rozstrzygnął sprawę”. To obiegowe stwierdzenie, jest pewnym uproszczeniem, które zapewne wynika z połączenia wniosków biegłego z rozstrzygnięciem sądu, opierającym się na opinii biegłego.

Opinia biegłego w sprawie zawsze pozostanie dowodem, podlegającym ocenie według reguły swobodnej oceny dowodów¹². Już M. Waligórski wskazał, że sędzia „powinien dokładnie zaznajomić się z opinią, na którą się powołuje, wyjaśnić ją sobie i szczegółowo rozważyć. Wniosek ostateczny musi być wnioskiem sędziego, opartym na jego własnym rozumowaniu i przekonaniu, a nie bezkrytycznym powtórzeniem ostatecznego wniosku,

³ K. Piasecki System dowodów i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych, LexisNexis Warszawa 2010, s. 197.

⁴ T. Misiuk - Jodłowska w: J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk - Jodłowska, K. Weitz, Postępowanie cywilne, LexisNexis, Warszawa 2007, s. 438

⁵ Op. cit. s. 230

⁶ Percepcja ta będzie oczywiście tylko jednym z czynników branych pod uwagę przy dokonywaniu przez sędziego ustaleń faktycznych.

⁷ M. Waligórski, op. cit, s. 232, W. Siedlecki, op. cit. 273

⁸ T. Ereciński, op. cit. 753

⁹ Por. M. Waligórski, op. cit. s. 232.

¹⁰ Por. M. Waligórski, op.cit s. 232; przykładowo: art. 280 k.p.c. dopuszcza, że osoba wyznaczona na biegłego może nie przyjąć włożonego na nią obowiązku z przyczyn, jakie uprawniają świadka do odmowy zeznań, art. 289 k.p.c. przewiduje, że do wezwania i przesłuchania biegłych stosuje się odpowiednio przepisy o świadkach, z wyjątkiem przepisów o przymusowym sprowadzeniu; z kolei według art. 281 k.p.c. przewiduje, że aż do chwili ukończenia czynności biegłego strona może żądać jego wyłączenia z przyczyn, z jakich można żądać wyłączenia sędziego.

¹¹ K. Knoppek w: System Prawa Procesowego Cywilnego. Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji, II cz. 2 pod redakcją T. Wiśniewskiego, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 348.

¹² W postępowaniu cywilnym wyrażonej w art. 233 k.p.c., por. T. Ereciński op.cit. s. 759

zawartego w opinii biegłego¹³. Biegły nie opisuje stanu faktycznego sprawy, ale pozwala sądowi go zrozumieć¹⁴. Z tych przyczyn biegli w swoich opiniach powinni kategorycznie unikać stwierdzeń, odnoszących się do zasadności żądania zgłoszonego w sprawie, np. poprzez stwierdzanie, że powództwo powinno być oddalone czy też uwzględnione (i to w jakim zakresie). Decyzja w tym zakresie należy wyłącznie do sądu. To rozróżnienie nie zawsze jest łatwe nawet dla prawników praktyków. Dlatego warto wskazać przykład: powód domaga się od pozwanego zapłaty kwoty 100 000 zł z tytułu wad budynku, który na zlecenie powoda wybudował pozwany. Powołany biegły wskazał, że budynek ma wprawdzie wady budowlane, lecz w mniejszym zakresie niż twierdzi to powód i ich wartość wynosi 50 000 zł. Biegły nie może zawrzeć stwierdzenia, że należałoby powództwo uwzględnić w połowie, chociaż w razie uwzględnienia przez sąd opinii w istocie tak będzie.

Podobnie biegły nie powinien oceniać zebranego materiału w sprawie (przykładowo wskazywać, którzy ze świadków są jego zdaniem wiarygodni). Jest to wyłącznie kompetencja sądu, chociaż i tu może pojawić się intelektualny wpływ biegłego na rozumowanie sądu przy ocenie zebranego materiału w sprawie. Przykładowo, z opinii biegłego może wynikać, że nie jest prawdopodobne wykonanie prac budowlanych w sposób opisywany w zeznaniach świadków i stron, gdyż nie doprowadziłoby to do określonego stanu budowli. Biegły nie może wypowiadać się wprost na temat wiarygodności innych dowodów. Jednak uznanie rozumowania biegłego powinno być uwzględnione przez sędziego przy ocenie dowodów jako jeden z czynników tej oceny. Podobnie pomocne mogą być wyjaśnienia biegłego, czy zgromadzone rachunki i faktury mogą dotyczyć wydatków na daną budowlę (przykładowo: może okazać się że pewne materiały z przyczyn technicznych nie mogły być użyte do budowy określonego obiektu).

W takich przypadkach stwierdzenia biegłego powinny być ścisłym komentarzem technicznym, pozostawiając ocenę faktów sędziemu. Redakcja opinii sugerującej wprost rozstrzygnięcie bardzo często daje stronom pretekst do podniesienia (zwłaszcza przez strony reprezentowane przez fachowych pełnomocników) zarzutu przekroczenia kompetencji biegłego, stronniczości, co zbędnie wyprowadza zarzuty na obszar w pewnym sensie personalny, utrudniając skoncentrowanie się na zarzutach rzeczywiście merytorycznych. Takie zarzuty są też wykorzystywane przez strony do zamazania obrazu materiału dowodowego, a także do przedłużenia postępowania przez wnioskowanie dowodu z kolejnego biegłego.

Należyte wykonywanie obowiązków przez biegłego wymaga przede wszystkim: bezstronności, sumienności, kompetencji merytorycznych i przejrzystego, a zarazem stanowczego przedstawiania swojego stanowiska.

Przechodząc do szczegółowego omówienia wskazanych cech, w pierwszej kolejności należy wskazać, że bezstronności nie można utożsamiać z przekupstwem biegłego (czy też sędziego). Jest to prymitywne uproszczenie, odnoszące się do wyjątkowo rzadkich sytuacji popełnienia przestępstwa. Umiejętność pełnej bezstronności wymaga uczenia poprzez doświadczenia życiowe. Muszą ją również zdobywać sędziowie. Rzecz polega na tym, że strony postępowania niejednokrotnie starają się oddziaływać na emocje osób podejmujących decyzje w ich sprawie, poprzez zręczne prezentowanie okoliczności luźno związanych z przedmiotem sprawy czy też w ogóle z nim nie związanych, takich jak: poczucie krzywdy, wyolbrzymianie znaczenia swojego roszczenia, albo poprzez odpowiednią manipulację wypaczają argumenty przeciwnika, stawiając go w złym świetle. Brak doświadczenia może tu osłabiać bezstronność, choć podłożem takiej sytuacji nie jest przestępstwo, lecz szlachetna pobudka.

¹³ Op.cit. s. 234, tak też wypowiedział się Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 3 listopada 1976 r., IV CR 481/76, OSNCP 1977, nr 5-6, poz. 102.

¹⁴ K. Knoppek op. cit s.405.

Biegły powinien również dbać o zewnętrzne przejawy bezstronności. W szczególności powinien kategorycznie unikać sytuacji, w których dokonuje określonych działań z udziałem tylko jednej strony. O każdych czynnościach wymagających współpracy stron należy je poinformować. Dopiero prawidłowe zawiadomienia o zamierzonej czynności powinny stać się podstawą do ich podejmowania. Nie jest wymagana fizyczna obecność stron; wystarczający jest sam fakt powiadamiania ich o czynnościach.

Biegły powinien też unikać określeń o zabarwieniu emocjonalnym, np. poprzez stwierdzenie: „*taki sposób budowania to skandal, który naraził na ogromne emocje piękną powódkę*”. Takie słowa spotkałyby się z natychmiastowym zarzutem stronniczości.

Sumiennosc biegłego to terminowosc, staranne zapoznanie się z materiałem niezbędnym do wydania opinii, oparcie na solidnym fundamencie wiedzy teoretycznej.

Biegły działa na podstawie odpowiedniego postanowienia sądu dopuszczającego dowód z opinii, a także odezwy będącej skonkretyzowaniem zadania biegłego. Granic tych biegły kategorycznie nie powinien przekraczać. Może się jednak zdarzyć, że redakcja postanowienia sądu czy odezwy będzie niejasna, nieprawidłowa, bądź niepełna. Nierzadko jest to po prostu efekt braku dostatecznej wiedzy sędziego w danej dziedzinie eksperckiej. Wówczas należy postulować, aby biegły zwrócił się do sądu, wyjaśniając w sposób taktowny wątpliwości dotyczące zakresu zlecenia i zasugerować prawidłowy zakres opiniowania, istotny dla przebiegu postępowania. Biegły też może zasugerować konieczność uzupełnienia materiału dowodowego.

Podstawowym obowiązkiem biegłego jest opracowanie opinii, przy czym w praktyce dominujące znaczenie mają opinie pisemne. Umiejętność sporządzenia bardzo dobrej pisemnej opinii jest bardzo trudną sztuką. Jak wyżej wyjaśniono, opinia jest dowodem w sprawie, a więc środkiem oddziaływania na przekonanie sądu odnośnie zaistnienia określonych faktów. Doniosłą rolą opinii jest też przekonanie stron co do jej trafności, co jest istotną gwarancją poczucia sprawiedliwości proceduralnej. Jednak ocena tego waloru opinii musi być tu dokonana z punktu widzenia przeciętnie wykształconego, rozsądnie myślącego człowieka. Pominąć należy osoby pozostające przy swoim stanowisku, bez względu na oczywistą zasadność racji przeciwnych. Takich osób nikt i nic nie przekona.

Zatem opinia biegłego musi być przede wszystkim przekonująca, a jednocześnie wiarygodna. Walor wiarygodności jest przesunięty na dalszy plan, gdyż generalnie pracy biegłego towarzyszy założenie działania zgodnie z prawem; dopiero okoliczności danego przypadku mogą zweryfikować to założenie.

Ocena opiera się tu więc przede wszystkim na uznaniu wartości rozumowania zawartego w opinii biegłego, ze wskazaniem, dlaczego pogląd biegłego trafił (lub nie) do przekonania sędziego¹⁵. Opinia jest przekonująca, jeżeli: została sporządzona zgodnie z zasadami logiki¹⁶ i doświadczenia życiowego, a nadto jest jasna, pozbawiona luk i wewnętrznych sprzeczności, kategoryczna i wystarczająco wyjaśniająca zagadnienia wymagające wiadomości specjalistycznych¹⁷. Może się zdarzyć, że stan wiedzy w danym przypadku nie pozwala na wnioski jednoznaczne. Są to sytuacje stosunkowo rzadkie. Wówczas biegły w opinii powinien wyjaśnić, że tak jest i dlaczego, a następnie przedstawić potencjalne wnioski.

Kwestię tę trafnie podsumował Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 15 czerwca 1970 r. I CR 224/70, stwierdzając, że kontrola opinii biegłego powinna polegać na sprawdzeniu prawidłowości - z punktu widzenia wymagań logiki i zasad doświadczenia życiowego - rozumowania przeprowadzonego w uzasadnieniu opinii (art. 285 k.p.c.), które doprowadziło do wydania przez biegłego takiej, a nie innej opinii.

¹⁵ T. Ereciński, op. cit. s. 759

¹⁶ Rozumianej tu, jako poprawność rozumowa.

¹⁷ Por. K. Piasecki, op. cit. s. 75. K. Knoppek op. cit. s. 405 – 406.

Prawidłowe osiągnięcie takiego celu wymaga odpowiednio zredagowanej opinii. Zasadniczą trudnością jest umiejętność przedstawiania wiedzy specjalistycznej w sposób jasny i przejrzysty. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 29 lipca 1999 r. (II UKN 60/99) wskazał, że opinia biegłego powinna zawierać uzasadnienie sformułowane w sposób przystępny i zrozumiały także dla osób nie posiadających wiadomości specjalnych (art. 278 § 1 KPC w związku z art. 285 § 1 KPC).

We współczesnych czasach można zaobserwować tendencję do przesadnego rozrostu wszelkich pism zawierających elementy argumentacyjne (dotyczy to przykładowo: pism procesowych składanych przez strony, uzasadnień orzeczeń sądowych, tak krajowych, jak i międzynarodowych), przy skłonności do posługiwania się hermetycznym językiem specjalistycznym, właściwym dla danej dziedziny. Jest to kierunek zdecydowanie nieprawidłowy. Wydaje się, że na taki stan rzeczy wpływa przekonanie autorów o wyższej wartości ich opracowań, gdy operują wyłącznie językiem specjalistycznym dla danej wiedzy, a wielość tekstu ma uzasadnić jakość argumentacji. W rzeczywistości jest na odwrót; nadmiar argumentów gubi zasadniczy sens wyводу, zacierając jego obraz. Również hermetyczny język nie stanowi wyrazu rzeczywistego potencjału intelektualnego autora. Prawdziwą sztuką jest, aby w sposób najbardziej przystępny wyjaśnić zagadnienia z zakresu wiedzy specjalistycznej.

Uwaga ta w całej rozciągłości dotyczy opinii biegłego. Biegły, sporządzając opinię, powinien pamiętać, że ma zasadniczo dwóch najważniejszych adresatów: sąd i strony. Podmioty te w układzie procesowym są jednakowo traktowane, jako laicy. Zatem wypowiedź biegłego to wypowiedź specjalisty do laika, który ma obowiązek ją zrozumieć i przyswoić (dotyczy to sądu, o czym była wyżej mowa), bądź prawo zrozumieć. To drugie dotyczy stron postępowania. O ile sędzia jest osobą o odpowiednim wysokim wyrobieniu intelektualnym, często mającym doświadczenie z opiniowaniem w określonych dziedzinach, to poziom intelektualny stron może być zróżnicowany, co musi być uwzględnione przez biegłego.

Jak wskazano powyżej, przejrzystość wypowiedzi biegłego jest istotną gwarancją sprawiedliwości. Nie może być takiej sytuacji, że sąd nie do końca rozumiejący opinię, w oparciu o nią wydaje wyrok, a strona całkowicie tej opinii nie rozumie i ma poczucie krzywdy.

Różny zakres dziedzin eksperckich prowadzi do istotnego zróżnicowania stopnia trudności w odbiorze wypowiedzi specjalisty zawartej w opinii. Są opinie z natury rzeczy dość łatwe w zrozumieniu. Jak się wydaje, przykładem takiej sytuacji jest opinia architektoniczna, zawierająca projekt wydzielenia odrębnych lokali, o ile została czytelnie zobrazowana na planie budynku.

Jednak duża część opinii odnosi się do materii wysoce wyspecjalizowanej, wymagającej znajomości określonych zagadnień technologicznych, materiałowych, umiejętności dokonywania skomplikowanych obliczeń konstrukcyjnych czy innych umiejętności, do których dochodzi się latami nauki i praktyki.

W takim przypadku należy postulować, aby opinia zawierała dwie warstwy poznawcze. Pierwsza powinna zawierać ściśle techniczny opis rozumowania biegłego, z odwołaniem do niezbędnych, niekiedy skomplikowanych obliczeń. W tej warstwie nieuniknione wydaje się posługiwanie się elementami rozumowania trudnymi do odbioru dla osób nie mających wiedzy w danym zakresie. Ta warstwa stanowi gwarancję rzetelności, służy też niekiedy stosowanej – i zarazem w pełni dozwolonej – praktyce stron, zwracania się do innych specjalistów w danej branży o zbadanie opinii i ewentualnego przygotowania zarzutów.

Druga warstwa – poznawcza - powinna być skoncentrowana na możliwie prostym przejrzystym przedstawieniu zagadnień technicznych. Pożądane, aby wyróżniała się ona w sensie redakcyjnym. W tej części biegły może posługiwać się obrazowymi porównaniami, a język powinien bazować głównie na zasobie języka powszechnego. W razie potrzeby należy przybliżyć wyrażenia żargonowe w danej dziedzinie (przykładowo w jednej ze spraw biegły wskazał, że zakupione przez powoda kostki brukowe nie są w sensie geologicznym granitem, ale w handlu są określane jako granit, stąd oferta pozwanego została prawidłowo wyrażona). Biegły powinien wyjaśniać też pozornie paradoksalne wnioski, przykładowo: że woda może w określonych przypadkach płynąć w górę; że dana nieruchomość, gdyby była niezabudowana starym budynkiem, to byłaby droższa, ponieważ dla przeciętnego nabywcy jest to teren do inwestowania w budowę obiektów o innym charakterze, a stan zabudowy wymaga rozbiórki, co związane jest z uzyskaniem stosownych zezwoleń i wydatkiem na rozbiórkę. Prawdziwym testem opinii jest jej zrozumienie przez przeciętnie wykształconą osobę.

Opinia powinna być zredagowana zwięźle. Należy tu unikać wszelkich elementów zbytecznych (niekiedy stanowiących kopię trafnych uwag w innych sprawach, ale w danej nieprzydatnych). Tu testem pomocniczym może być założenie, należy pisać tylko to, co czytałoby się w analogicznym tekście innego autora. Struktura tekstu powinna być uporządkowana, pozbawiona zbędnych powtórzeń.

Układ przestrzenny opinii nie jest normatywnie określony. W tym zakresie biegli posługują się własnymi wzorcami. Pożądane jest jednak, aby elementy składowe opinii były uporządkowane i o zbliżonej kolejności ich prezentacji. To bardzo ułatwia zapoznanie się z opinią.

Zagadnienie to bardzo przejrzyście przedstawił M. Rybarczyk, dlatego zacytuję pełną propozycję tego autora¹⁸. I tak w opinii biegłego powinny znaleźć się następujące elementy składowe:

1. dokładne oznaczenie biegłego sporządzającego opinię, a więc imię, nazwisko, adres zamieszkania bądź nazwa instytutu, jego siedzibę, oznaczenie, czy biegły jest wpisany na listę biegłych sądowych;
2. oznaczenie specjalności biegłego;
3. miejsce i data sporządzenia opinii;
4. dokładne oznaczenie sądu i sygnatury akt;
5. wskazanie postanowienia będącego podstawą prawną wydanej opinii;
6. wyszczególnienie zadań zleconych przez sąd;
7. wyszczególnienie elementów udostępnionych określonemu biegłemu w ramach materiału procesowego;
8. opis stanu faktycznego, jaki został poddany opinii;
9. wyszczególnienie źródeł wiedzy specjalistycznej, z których biegły korzystał, sporządzając opinię;
10. opis przeprowadzonych badań, w szczególności protokołów wszelkich czynności przeprowadzonych przez biegłego, oznaczenie metody, jaką biegły się posługiwał, wykaz urządzeń lub aparatury bądź innych środków użytych w celu sporządzenia opinii;
11. wnioski oparte na dokonanych czynnościach biegłego i jego spostrzeżenia zawierające wyczerpujące wyjaśnienia w zakresie wskazanym przez sąd;

¹⁸ M. Rybarczyk, Biegły w postępowaniu sądowym. Opinia. Odpowiedzialność. Wynagrodzenie. Warszawa 2001, s. 48 i n. – cytowany przez K. Knoppka op. cit. s. 417 – 418.

12. przedstawienie toku rozumowania przez biegłego w określonych kwestiach objętych opinią;
13. wykaz dokumentów niezbędnych do sporządzenia opinii w formie załączników (są to przykładowo wszelkie notatki sporządzane przez biegłego);
14. podpis biegłego.

Na koniec warto poświęcić kilka uwag kwestii zarzutów do opinii biegłego. Zarzuty są formą polemiki stron postępowania z opinią biegłego. Zawsze po złożeniu opinii przez biegłego, sąd ma obowiązek zwrócić się do stron z pytaniem, czy składają zarzuty i to niezależnie od tego, jak sam postrzega pracę biegłego. Wynika to z fundamentalnego uprawnienia stron do wypowiedzi o wartości poznawczej każdego dowodu zgromadzonego w sprawie.

Zarzuty składane są bardzo często; do rzadkości należy brak zarzutów. Biegły nie powinien więc odbierać zarzutów jako ataku na jego osobę. Zarzuty są różne: rzetelne, zmierzające do wyjaśnienia pewnych wątpliwości; bezpodstawne, wynikające z niezrozumienia istoty opinii lub podniesione w celu przedłużenia sprawy albo zamazania jej obrazu. Występują też zarzuty niemerytoryczne, obraźliwe, skierowane personalnie do biegłego. Te ostatnie prawie zawsze są wyrazem niezadowolenia z tego, że opinia nie jest po myśli autora takich zarzutów. Agresywność wypowiedzi, brak szacunku do instytucji państwowych i osób je reprezentujących jest, niestety, pewnym znakiem czasu i również sądy muszą się z nim zmagać.

Po złożeniu zarzutów sąd zwraca się do biegłego o ustosunkowanie się do nich. Przybrać to może formę pisemną bądź ustną. Często praktykowane są obie te formy; złożenie pisemnych wyjaśnień pozwala sędziemu i stronom lepiej przygotować się do rozprawy. Gdyby pisemne wyjaśnienia biegłego były dla stron niewystarczające, to sąd ma wówczas obowiązek wezwać biegłego w celu przedstawienia wyjaśnień na rozprawie.

Jeżeli zarzuty są postawione w sposób rzetelny i sensowny (co nie zawsze jest tożsame z ich zasadnością), to biegły powinien podjąć próbę jeszcze bardziej przejrzystego przedstawienia swojego stanowiska i pogłębić uzasadnienie wniosków końcowych. Biegły nie powinien używać określeń sprowadzających się do tezy „bo tak ma być”, tylko wyjaśnić „dlaczego tak ma być”. Może zdarzyć się, że opinia zawiera jakiś błąd. Błędy towarzyszą każdej ludzkiej działalności. W takiej sytuacji autorytet biegłego wzmacnia przyznanie się do błędu (choć z punktu widzenia natury ludzkiej jest to trudne). Trwanie w błędzie, jeżeli dotyczył on tylko fragmentu materii poddanej analizie biegłego, może doprowadzić do podważenia całej opinii, z uwagi na utratę zaufania do wypowiedzi biegłego.

Stawiennictwo na rozprawę, celem złożenia ustnych wyjaśnień, w istocie jest dużym wyzwaniem dla biegłego. W ten sposób realizowana jest fundamentalna zasada postępowania sądowego, a mianowicie bezpośredniości, zgodnie z którą zetknięcie się sądu osobiście ze środkiem dowodowym pozwala na najlepsze wyrobienie stanowiska co do mocy dowodowej danego środka. Biegli są zaliczani do osobowych środków dowodowych, zatem odbierając ustne wyjaśnienia, jednym z czynników wpływających na sędziowską ocenę waloru dowodowego opinii będą takie cechy biegłego, jak stanowczość wypowiedzi, umiejętność ustnego objaśniania zagadnień z danej dziedziny eksperckiej. Biegły musi też wykazać się należyłą reakcją na pytania sądu i stron postępowania. Zdecydowanie najważniejszym gwarantem obrony pisemnej opinii w toku wyjaśnień jest bardzo dobre przygotowanie się biegłego do rozprawy. Dotyczy to nie tylko zasobu wiedzy specjalistycznej biegłego w ogólności, lecz przede wszystkim doskonałej znajomości wszelkich zagadnień związanych z opinią. Brak znajomości tematu na ogół będzie skutkował odpowiedziami błędnymi czy też

mało precyzyjnymi, a całość będzie pozbawiona pewności mogącej pozytywnie przekonać sąd o walorze opinii. Takim negatywnym przykładem może być jedna ze spraw, w której biegły, dokonując wyceny mieszkania położonego na obrzeżach miasta średniej wielkości, podał jako jeden z atrybutów nieruchomości, że dostępność do centrum za pomocą komunikacji miejskiej jest „bardzo dobra”. Na pytanie sądu, gdzie jest usytuowany przystanek i jak często kursują autobusy, nie umiał odpowiedzieć. Podobnie było z innymi pytaniami. W tej sytuacji sąd nie uznał opinii tego biegłego i zasięgnął opinii innego.

Wreszcie należy zwrócić uwagę na konieczność unikania przez biegłego reakcji emocjonalnych, personalnych. Biegły powinien zawsze – podobnie jak sędzia - zachować dystans, nawet w przypadku wypowiedzi prowokujących, i skoncentrować się na stronie merytorycznej. W przeciwnym razie biegły zatraci cechę obiektywizmu, co może zdyskwalifikować opinię. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 10 lutego 2000 r. (II UKN 399/99) wręcz wskazał, że sąd jest obowiązany zasięgnąć opinii innego biegłego „jeżeli treść lub forma dodatkowej opinii biegłego wskazuje, że nie próbuje on przez poszerzenie lub pogłębienie argumentacji przekonać o trafności wniosków opinii, lecz czuje się dotknięty zgłoszonymi wątpliwościami czy zastrzeżeniami i „usztynia” swe dotychczasowe stanowisko, zaś kwestię jego zasadności chciałby potraktować przez pryzmat wiary bądź zaufania, zamiast w płaszczyźnie wiedzy”. Tak więc wdanie się w spór o charakterze emocjonalnym może podważyć nawet bardzo dobrą opinię, a tym samym strona postępująca nierzetelnie osiągnęłaby swój doraźny skutek, a nie o to przecież chodzi.